

Feride İmrana ALTUN

Bandırma Onyedli Eylül Üniversitesi, Sanat Tarihi Bölümü

faltun@bandirma.edu.tr

ORCID Numarası|ORCID Numbers: 0000-0003-2709-6033

Kapadokya Bölgesi Kaya Kiliselerinde Azize Paraskevi ve Azize Kyriaki Resimleri *Paintings of Saint Paraskeve and Saint Kyriake In The Rock Churches of Cappadocia*

Öz

Kapadokya Bölgesi kaya kiliselerinde Azize Paraskevi ve Azize Kyriaki resim programlarında yer almaktadır. Bölgede Göreme Karanlık, Kılıçlar Kuşluk Meryemana, İhlara Sümbüllü, Soğanlı Azize Barbara, Gülşehir Karşı, Erdemli H. Eustathios Kiliselerinde tek başlarına ya da bir arada tasvir edilmişlerdir. Azize Paraskevi, stikharion üzerine maphorion giyimli rahibe kıyafetleri içinde gösterilirken, Azize Kyriaki stikharion üzerine, oldukça süslü maphorion giyimli, bazen başında phakilion ile soylu kadın giysileri ile resimlenmiştir. Azize Paraskevi'nin ismi cuma günü anlamına gelirken İsa'nın öldüğü günü sembolize ederken, Azize Kyriaki'nin ismi ise pazar günü anlamına gelmekte ve İsa'nın dirildiği günü temsil etmektedir. Çalışmada Kapadokya kaya kiliselerinde Azize Paraskevi ve Azize Kyriaki'nin tasvirleri üzerinde durulmuştur.

Anahtar Kelimeler: Azize Paraskevi, Azize Kyriaki, Bizans, Duvar Resimleri, Kapadokya, Kilise,

Abstract

In Cappadocia Region rock churches, Saint Paraskevi and Saint Kyriaki take place in painting programs. They are depicted alone or together in the Churches of Göreme Karanlık, Kılıçlar Kuşluk Meryemana, İhlara Sümbüllü, Soğanlıdere Saint Barbara, Gülşehir, Karşı and Erdemli H. Eustathios. While Saint Paraskevi is shown wearing maphorion dressed priestess clothes on stikharion, Saint Kyriaki is depicted on stikharion with very ornate maphorion dressed, sometimes with phakilion on her head, noble woman clothes. While the name of Saint Paraskevi means Friday, it symbolizes the day of Jesus' death, while the name of Saint Kyriaki means Sunday and represents the day of the resurrection of Christ. In the study, the depictions of Saint Paraskevi and Saint Kyriaki in Cappadocia rock churches are focused on.

Keywords: Saint Paraskevi, Saint Kyriaki, Byzantine, Mural Paintings, Cappadocia, Church

Giriş

Hıristiyan inancına göre azizler veya kutsal kişiler önemli bir yere sahiptir¹. “Aziz” kelimesinin Hıristiyanlıkta iki anlamı bulunmaktadır. İlk anlamı dünyadan ve zevklerinden kendini soyutlamış, İsa ile birlikte yaşayan ve yürüyen imanlı demektir. Grekçe “*hagios*” (ἅγιος) ve fiil şekli *hagiozo* (ἀγιάζω), ayırt edilen, kutsal kılınan anlamına gelmektedir. Aziz kelimesinin ikinci anlamı daha dardır. Kutsal yaşamları açısından özellikleri Ortodoks, Katolik kiliselerde hürmet edilen bir unvandır. Ortodokslukta, ise bir aziz, episkoposların toplandığı konsey ve sinodlarda resmîyet kazanmaktadır².

Bizans dünyasında azizler, Hıristiyanlık uğruna öldürülmüş din şehidi *martir* ya da mükemmel bir Hıristiyan yaşamı sürdüren ölümünden sonra aziz kabul edilen kişilerdir. Hıristiyanlık inancına göre azizler şehirleri, inanan insanları kötülöklere karşı korur, birtakım mucizeler yaratarak insanları iyileştirirlerdi. Tanrıya yakın olduklarından insan ve Tanrı arasında köprü kurarlardı. Erken Bizans Döneminde azizlerin güçlerinin kaynağını dünyasal değil Tanrısal olarak kabul edilmiştir. Toplum tarafından kabul görülen azizlerin kutsal kalıntıları *rölikleri*³ zaman içinde kült merkezi haline gelmiştir. Kilise benimsenen bu azizleri kilisenin liturjik takvimine ve aziz kayıtlarına *synaksaria*⁴ ekleyerek evrenselliği sağlamıştır⁵.

Azizler gibi azizeler de Hıristiyanlığın ilk yıllarında dinin yayılması sürecinde oldukça etkili olmuşlardır. İnançlarına, ölümü ve işkenceyi göze alarak sahip çıkarak azizelik mertebelerine yükselmişlerdir.

Geç Antik çağ, çok sayıda imparatorun tek ya da ortak yönettiği, iç kargaşaların yoğun görüldüğü bir dönemdir. Bu çağın başlarında Hıristiyanlara yönelik ağır zulümler yapılmıştır. İmparator Neron (37-68), Roma Kentinin yanmasından dolayı, Hıristiyanları suçlamış, pek çok Hıristiyan çarmıha gererek yakmıştı. Havari Aziz Petrus 64 yılında ve Aziz Pavlos 67 yılında Roma’da öldürülmüştür⁶. İmparator Decius (249-251), Hıristiyanlara karşı çok büyük öfke taşımaktaydı. Ruhban sınıfını saf dışı bırakmıştı. Roma piskoposunu öldürmüştü. Hıristiyanlara yönelik zulümler artmıştı. İmparator, imparatorluğun belirli bölgelerinde herkesin tanrılarından vaz geçtiğini yazan bir belge almasını emretmişti. Hıristiyanların bunu kabul etmeyeceklerini biliyordu. Mısır’da çok sayıda bunu içeren belgeler bulunmuştur. Roma İmparatorluğuna karşı istilalar artınca Hıristiyanlara yönelik zulümler durmuştur⁷. İmparator Valerianus (253-260), senatoya Hıristiyanlar ilgili iki ferman göndermiştir. Birinci fermanında kilise liderlerinin pagan ayinlerine katılmalarını ve Hıristiyanların mezarlıklarda toplanmalarına yasaklama getirdiğini belirtmiştir. Ancak bu ferman çok etkili olmamıştır. İmparator, 258’de ikinci bir ferman daha yayınlarak piskoposların, rahiplerin ve diakonların öldürülmesini emretmiştir. Ek olarak Hıristiyan senatörlere ve üst düzey kişilere din değiştirmelerse idam edileceklerini belirtmiştir⁸. İmparator Diokletianos (284-305) 302 yılında Hıristiyanlara yönelik büyük zulümler başlatmıştır. Ruhban sınıfını tutuklatmıştır. Kutsal kitaplara el konulmasını hatta yok edilmesini emretti. Bütün vatandaşlarından Hıristiyanları kurban etmelerini istedi. 305 yılında tahtan çekilirken yaptıklarının başarısız olduğunu anladı⁹. Bazı Hıristiyanlar, bu baskılar sonucunda inançlarını terk ederken pek çoğu direndi ve öldü. Ölenler, Hıristiyanlar tarafından aziz ve azize kabul edildiler. Esebios¹⁰, Kilise Tarihi’nde: “*O dönemde her kim sayabilirdi, eyaletlerdeki şehitlerin sayısını demiştir*”¹¹. İmparator Büyük Konstantin (306-337) 313 yılında Milano Fermanı ile herkese dini hoş görü sözü vermişti. Hıristiyan Kilisesi’ne hareket özgürlüğü tanıyarak, kiliseyi Roma kanunlarıyla koruma altına almıştır¹².

¹Kazhdan 1991, 1828-1829.

²Madrigal 2017, 23

³Azizlere ait kemik, diş gibi vücutlarından geriye kalan kalıntılar. Bkz. Taft ve Kazhdan 1991, 1779-1781.

⁴Azizlerin listesini içeren, azizler hakkında bilgi veren kayıt listesi. Bkz. Taft ve Sevçenko 1991, 1991.

⁵Akyürek 1999, 175.

⁶Koch 2007, 4.

⁷Gregory 2008, 34.

⁸Ağar 2018, 374.

⁹Gregory 2008, 51.

¹⁰Kaesarea piskoposu (265-340) Bkz. Koch 2008, 24.

¹¹Gregory 2008, 52.

¹²Gregory 2008, 59.

Erken Hıristiyanlık dönemine bakıldığında, azizelerin çoğu 3. yüzyıl ve 4. yüzyılın ilk yarısında çeşitli işkenceler sonucunda idam edilen bakire şehitlerdi. 4.-7. yüzyıla gelindiğinde martir azizelerin yerini münzevi rahibeler, dindar kadın baniler, tövbekâr fahişeler ve keşiş kılığına girmiş kadınlar almıştır. 10. yüzyıla tarihlenen Konstantinopolis *synaksaria* kayıtlarında 3.-4. yüzyıllar arasında listelere eli beş, 4.-5. yüzyılda on dört, 8. ve 9. yüzyılda sekiz azize geçmiştir¹³.

Azizelerin Bizans Toplumundaki Yeri ve Önemi

Azizelerin Bizans toplumundaki yeri ve önemini anlayabilmek için Bizans'ta kadının ev yaşantısı ve kilise içindeki yerini ayinlere nasıl katıldıkları üzerinde durulması gerekmektedir. Bizanslı kadınlar için ibadet günlük yaşamlarında önemli bir alanı kaplıyordu. Genç kızlar, öğretmenleri ya da annelerinin verdikleri eğitimle, örnek aldıkları azizlerin yaşamını ve dini metinleri okumayı öğrenirlerdi. Ev içlerinde dua etme, İncil okumaları ve öğretileri, ikonalara saygı gibi faaliyetler kadınlar için oldukça önemliydi. Küçük ikonalara veya azizlerin tasvirlerini içeren kolyeler sahip kadınlar güvenli bir hamilelik ve başarılı bir doğum geçireceklerine inanılıyordu. Kadınlar ev içlerindeki ibadetlerinin yanı sıra dini ibadetlerini gerçekleştirmek için kiliselerdeki törenlere katılıyorlardı¹⁴.

Bizans kiliselerinde kadınların ibadet sırasında durdukları tartışma konusu olmuştur. Genel olarak erkeklerden ayrı bir yer olarak galeri katının kadınlar için ayrılmış olduğunu öne sürülmüştür. 17. yüzyıl yazarlarından Gabriel Corinthius, Yunanistan'daki kiliselerde kadınların nartekste ibadet ettiklerini belirtmiştir¹⁵.

Ayasofya'da yaklaşık 400 yılında yürütülen bir ayin sırasında patrik Ioannes Khrysostomos¹⁶ "Yukarıdaki kadınlara" diyerek konuşmasında kadınlar atıfta bulunmuştur. Fakat Paulos Silentraios¹⁷ metinlerinde çoğu kez Ayasofya Kilisesinde kadınların ikinci nefinde bulunduğunu söylemektedir. Ayrıca değişimli olarak kadınların onlara ayrılmış galeride olduklarına gönderme yapmaktadır. Prokopios¹⁸ da metinlerinde kadınların hem galeride hem de kilisede zemin katta sol yan nefte bulduklarını belirtmektedir. Tarihçi Evagrius (6. yüzyıl) metinlerinde kadınlara ait bir galeriden bahsetmektedir. Galerideki kadınların kilisenin kubbesini rahatlıkla görebildiklerini söyler. İmparatoriçelerin, bayram günlerinde ökaristi ayinini oradan izlediğini vurgulamaktadır¹⁹.

Erken Bizans Dönemi kaynakları, bize net olarak kilisede kadınların ayinlerde nerede durduklarını belirtmezler. Ancak imparatoriçe ve mahiyetine galeri katında bir bölümün onlara ayrıldıklarına vurgu yapılır²⁰. Orta Bizans Dönemi kaynakları ise kiliselerde kadınlarının yerini sol nef olduğunu, galeri katının sadece imparatorluk ailesine ait olduğunu söylemektedir²¹.

Geç Antik Çağın sonlarında ve ilk şehitler döneminde yaşamış azizelerden bazıları 10. yüzyılın sonlarında tekrar gözden geçilerek kilise takvimine dâhil edilmiştir 10. yüzyıldan sonrada bu azizelerden pek çoğu kiliselerin anıtsal resim programına dâhil edilmiştir. Kilise duvarlarında aziz ve azizeler çerçeveler içinde bedenlerinin yukarısını veya tamamını gösteren figürler olarak yan yana tasvir edilmişlerdir. Aziz ve azizeler, cepheden ve izleyiciye bakan suretleri ile dikkat çekicidir²².

¹³ Maktal Canko 2016, 101, 104 dip not 403.

¹⁴ Maktal Canko 2016, 95-96.

¹⁵ Mathews 1971, 130. dipnot. 90.

¹⁶ İstanbul piskoposu (398-404) Bkz. Baldwin, Kazhdan ve Nelson 1991, 1057-1058.

¹⁷ 6. yüzyılda yaşamış şair ve saray görevlisi. Bkz. Cutler 1991, 1609-1610.

¹⁸ 6. yüzyılda yaşamış tarihçi. Bkz. Baldwin ve Kazhdan 1991, 1732.

¹⁹ Mathews 1971, 130-131 dipnot 95.

²⁰ İmparatorluğun her yerinde aynı uygulama olmayabilir; Suriye'deki Erken Bizans Dönemine ait bazı kiliselerde nosun ortasında eksedra eklenerek kadınlar, erkeklerden ayrılmışlardı. Bu düzenlemede kadınlar eksedraların batı, erkekler ise doğu bölümünde yer alıyordu. Her iki cinsten kendilerine ayrılan kapılardan giriyordu. Bkz. Krautheimer 1986, 142.

²¹ Mathews 1971, 130-134.

²² Connor 2011, 268-269.

Kapadokya Bölgesi Kaya Kiliselerinde Azize Paraskevi ve Azize Kyriaki Resimleri

Bizans kiliselerinde, kadınların ibadet ettikleri mekân ile o mekânın dekorasyonu birbirleriyle bağlantılıdır. Özellikle mekânın resim programında kadınlar için yaşamları örnek alınan, rol model olan azizeler dahil edilmiştir. Azize resimleri kadınlara görsel muadilleri olarak hizmet ediyorlardı²³.

Azize tasvirleri, Bizans Dönemi erkeklere ait manastır kiliseleri resim programına nadiren dâhil edilmiştir. Genellikle bu tür manastırlara ait kiliselerin nartekslerinde azizelerin portrelerine yer verilmiştir. Örneğin Phokis Hosios Lukas Manastırının narteks duvarında azizeler betimlenmişlerdir. Kadınların erkeklere ait manastırlara girebilmeleri için belli şartlar vardı. Bunlar; mezar ziyaretleri, önemli bayramlar, kutsal yerlerin ziyareti (hac) gibi. Hosios Luka Manastırının narteksinde azizelerin yer alması kadınların, Aziz Luka'nın röliklerinden şifa bulmak için manastırı ziyaret etikleri anlaşılır²⁴.

Cemaat, aile ve gömü kiliseleri, erkek ve kadınlar için ibadet ve ayinlerin odak noktasıydı. Bu tür kiliselerde kadınların tercihlerine uygun resimler bulunuyordu. İbadet mekânında gerçekleşen; ökaristi, doğum, vaftiz, nişan, evlilik, hastalıktan şifa bulma, ölü anma törenleri gibi ritüelleri içeren resimler yapıyordu. Kiliselerdeki azize tasvirleri, dindar kadınlar için önemliydi. Bizans kiliselerinde, resim programına dâhil edilen azizeler, kuzey nef kuzey duvarda, kuzey nef tonozunda, batı girişin kuzey duvarında ve nartekste yer alıyorlardı²⁵.

Bizans Resim Sanatında Azize Paraskevi ve Kyriaki Tasvirleri

Bizans sanatında Azize Paraskevi²⁶ ve Kyriaki önemli bir yere sahiptir. Makale kapsamında azizelerin hayat hikâyelerine yer verildikten sonra Kapadokya Bölgesi kaya kiliselerindeki resim örnekleri üzerinde durulacaktır.

Azize Paraskevi

Azize Paraskevi 2. yüzyılda yaşamıştır. Yazar Euboea'lı Ioannes (8. yüzyıl), Paraskevi'nin Passion'u, çektiklerini, sonrasında Konstantin Akropolites azize için bir methiye yazmıştır²⁷. Azizenin adı Grekçe (Παρασκευή) Cuma anlamına gelmektedir. Cuma günü aynı zamanda İsa'nın öldüğü gündür. İsa'nın çektiklerinin kişileştirilmiş şeklidir²⁸. Azize, hasta kişilerin yardımcısı, ölümlerin koruyucusudur. Anma günü yortusu, 26 Temmuz'dur. Azizenin hayat hikâyesine bakıldığında:

Roma İmparatoru Hadrianus (76-138) döneminde Roma'da yaşayan Agaton ve Politia adlı Yunanlı Hıristiyan bir çift bulunmaktaydı. Bu çiftin çocukları olmuyordu. Hıristiyan oldukları için İsa'ya ettikleri dualar sonucunda bir kız evlatları oldu. Cuma günü doğduğundan ismi Paraskevi konkoydular. Yirmi yaşındayken ailesi hayatını kaybetti. Paraskevi, tüm varlığını fakir genç kızlara bağışladı. Sonrasında bir kadınlar manastırına giderek kendini Tanrıya adadı. Manastırda kaldıktan bir süre sonra baş rahibenin de onayını alarak Hıristiyanlığı yaymaya başladı. Azizenin ünü her yere yayıldı. Bazı putperestler ve Yahudiler, onun bu ün ve davranışından hiç de memnun değillerdi. Azizeyi imparator Antoninus'a (86-161) şikâyet ettiler. İmparator azizeye yakalattı. Kendi tanrılarına tapınmasını istedi. Ancak, Paraskevi tarafından ret edildi. Bu duruma çok sinirlenen imparator, hemen bir demir miğferi ateşte ısıtıp kızdırılmasını ve azizenin kafasına geçirilmesini emretti. O sırada Tanrı ona serinlik verdi²⁹. İmparator, azizenin ellerini bağlatıp hapse attırdı. Hapishanede gece yarısında azize Paraskevi'ye Allah'ın meleği gözüktü. Meleğin elinde parlak bir haç, bir kamış, bir ip ve bir çelenk vardı. Melek ona "korkmamasını, İsa'nın, insanların kurtuluşu için çarmıha gerilmeyi tercih ettiğini hatırlattı. Dikenli çelengi başına geçirmelerine rıza gösterdi. İsa'nın ona yardımcı olacağını belirtti. Melek bunları söyleyerek onu bağlı olduğu iplerden kurtardı ve oradan uzaklaştı. Askerler sabah olunca, azizeyi imparatorun karşısına çıkartmak için yanına gittiklerinde ellerinin çözülmüş olduğu gördüler ve ona

²³ Gerstel 1998, 89.

²⁴ Gerstel 1998, 90; Connor 2011, 269.

²⁵ Gerstel 1998, 92-96.

²⁶ Hıristiyan inancında üç ayrı azize Paraskevi bulunmaktadır. Bunlar Genç Paraskevi, Konyalı (Ikonia) Paraskevi ve Büyük (Romalı) Paraskevi'dir. Bkz. Kazhdan 1991, 1585; Kazhdan ve Sevçenko 1991, 1586. Çalışma kapsamında Romalı azize üzerinde durulacaktır.

²⁷ Kazhdan 1991, 1065; Kazhdan ve Sevçenko 1991, 1586.

²⁸ Gökcan 2010, 144.

²⁹ Babil Kralı Nebukadnessar altın bir heykel yaptırdı ve Dura ovasına diktirdi. Şadrak, Meşak ve Abed- Nego adındaki üç Yahudi genç ona tapınmayı ret ettiler, kral tarafından fırına atıldılar. Üç Yahudi genç fırının içinde yanan ateşten bir şey hissetmediler. Bkz. Daniel 3:30.

işkence yaptılar. İmparator, azizenin ölmesi için askerlerine yağ ve katran kaynatmalarını ve Paraskevi'yi kazanın içine atılmasını emretti. Ancak azize bu olaydan hiç etkilenmedi. Antoninus azizenin yanına gelerek üzerine katran sıçratmasını ve gerçekten yakıp yakmadığını görmek istediğini söyledi. Azize imparatorun yüzüne elleri ile katran attı. Antoninus kör oldu. Acılar içinde azizeye kendisine acıması için yalvardı. Azize dua ettikten sonra gözü iyileşti. Sonrasında azize Paraskevi serbest bırakıldı.

Azize Paraskevi Roma'dan çıktıktan sonra, başka şehirlere giderek Hıristiyanlığı yaymaya devam etti. Kral Asklipios şehrine gidip Hıristiyanlığı anlattı. O kral, bunları öğrendikten sonra, emir verip Azize Paraskevi'yi tutuklattı ve onu mahkemeye çıkarttı. Mahkemede Kralın tanrılarına inanmayacağını söyledi. Kral Asklipios ceza olarak şehrin dışında ini olan bir ejderhaya Azize Paraskevi'yi yollamaları için emir verdi. Orada o ejderhaya cezaya çarptırılmış olanları gönderip atıyorlardı. Azize Paraskevi o ejderhanın kaldığı yere yaklaştığında, ejderha Azize Paraskevi'yi gördü ve kükredi. Ağzını açtı ve ağzından oldukça da duman çıkardı adeta onu yutmak istercesine. Azize Paraskevi o ejderhanın yanında durduğu zaman, ona dedi ki: "Aşırı kurnaz canavar, Allah'ın hiddeti sana ulaştı ve şimdi işte senin yok oluşun yaklaşmaktadır. Çünkü sen çok kişiyi sebepsiz olarak yemişsin". Bundan sonra ejderhaya doğru haç çıkardıktan sonra korkunç canavar hemen öldü ve kendi etrafında döndü. Kral Asklipios ve yanında bulunanlar, bu garip mucizeyi gördükten sonra, İsa'ya inandılar. Azize Hıristiyanlığı yaymaya devam etti. Selanik şehrine yakın bir yerde putperest Tarasios adında biri azize Paraskevi'yi tutuklattı. Bir sürü işkenceden sonra, azizeyi kafasını keserek öldürttü. Hıristiyanlar bedenini alarak gömdüler. Azizenin başının bir kısmı Atina'da İrea Moni Petraki'de muhafaza edilmektedir³⁰.

Azize Kyriaki

Azize Kyriaki, Roma İmparator Diokletianus (284-307) döneminde yaşamıştır. Azizenin adı Grekçe (Κυριακή) Pazar günü anlamına gelmektedir. Azizenin anma günü yortusu 7 Temmuz'dur. Azizenin yaşamına bakıldığında:

Nicomedia'lı (İzmit) Dindar çift Doroteos ve Evsevia'nın çocukları olmuyordu. Tanrı'ya yalvararak onlara bir evlat vermesini istediler; eğer bir çocukları olursa Tanrı'ya adayacaklarını söylediler. Bir zaman sonra Pazar günü bir kız çocukları dünyaya gelir. Tanrı'ya teşekkür etmek için de kızın adını doğduğu gün olan Kyriaki (Grekçede Pazar) koydular.

Kyriaki büyüdükçe Tanrı'ya daha çok bağlıyordu. Bir gün putperest genç bir delikanlı Kyriaki'nin güzelliğini ve becerikliliğini gördüğü zaman onu kendisine eş olarak almak istedi. Böylece kızın ailesine giderek isteğini onlara ilettiler. Kyriaki genç putpereste onunla evlenmeyeceğini açıkça anlattı. Ayrıca kızın cevabını duyan gencin babası oğlunun, kızın hatırına Hıristiyan olmasından korktuğu için kızı ve ailesini hemen bölge komutanına şikâyet etti. Kısa bir zaman sonra Hıristiyan aile askerler tarafından tutuklanarak putperest komutana götürüldü. Bölge komutanı olayı inceledikten sonra suçsuz olan aileyi İmparator Diokletianus'un huzuruna gönderdi. İmparator, kızın ailesine birçok işkencede bulundu. Bir yandan da Kyriaki'yi putlara tapınmaya zorluyordu. Daha sonra Diokletianus azizeyi Sezar Maksimiano'ya yargılaması için gönderdi. Sezar bayağı bir zaman azizenin din değiştirmesi için dil döktü. Ancak Kyriaki dininden vaz geçmedi. Bunun üzerine işkenceciler azizeyi yere yatırdıktan sonra ellerini ve bacaklarını iyice açtıktan sonra öküz sinirlerinden hazırlanmış bir iple her tarafına acımasızca vurmaya başladılar. Azizeye o kadar acımasızca vuruyorlardı ki azizenin vücudu yırtılıyor ve yeri o tertemiz kanyla dolduruyordu. Bu yaptıkları yetmiyormuş gibi insafsız işkenceciler onu hapse kapattılar. O zamanlar Bitinya bölgesinin sorumlusu İlarion adında bir yöneticiydi. Bu kişi birçok Hıristiyanı putlara tapınmayı ve onlara zorla kurban kesmelerini başarmıştı ve bu yüzden Sezar azizeyi onunda inancını değiştireceği inancıyla ona gönderdi. Azizenin Tanrı'ya olan sevgisi ve inancı o kadar büyüktü ki İlarion bile onun inancını değiştirmeyi başaramadı. Bunun üzerine İlarion'un kalbinde azizeye karşı çok korkunç bir kin doğdu. Bu kinin sonucunda azizenin saçlarından asılmasını emretti. Azize saçlarından asıldıktan sonra acımasız işkenceciler azizeyi yanın sopalarla yakmaya başladılar.

³⁰Gökcan 2010, 144-145; <http://www.orthodoxchristian.info/pages/Paraskevi.htm>; <https://www.ortodokslartoplulugu.org/azizlerimiz-hayat-hikayeleri/azize-paraskevi/>

Kapadokya Bölgesi Kaya Kiliselerinde Azize Paraskevi ve Azize Kyriaki Resimleri

İlerion onu hemen hapisle attırdı. Aynı gece azizeye meleşti gözükerek bütün yaralarını iyileştirdi ve onu cesaret verdikten sonra ortadan kayboldu. Ertesi sabah askerler azizeyi İlarion'un karşısına çıkarttılar. O azizeyi tamamen iyileşmiş bir durumda görünce kendisine kendi tanrılarının ona acıdığını ve bu yüzden yaralarının iyileştiğini ve bu yüzden putlara tapınması gerektiğini söyledi. Bunun üzerine azize şu cevabı verdi: Eğer senin tanrılarının beni iyileştirdiğini düşünüyorsan kesinlikle yanılıyorsun. Mademki bu kadar istiyorsun hadi senin tapınağına gidip gerçek Tanrı kiminmiş görelim! Dedi. Bunun üzerine İlarion azizenin kendi inancına inanacağını zannederek kendi tapınağına doğru ilerledi. Mekâna vardıklarında azize haçını yaptı ve o anda sahte ruhlar öyle bir sarsıldılar ki putlar yerlere düşerek kırıldılar. Bu olaydan çok sinirlenen İlarion Hz. İsa'ya küfür etti ve o anda kafasına düşen heykelden canını kaybetti. Bu mucizeyi görenlerden birçoğu Hz. İsa'ya inanarak Hıristiyanlığı kabul ettiler ve vaftiz oldular. Azize, Apollonios bölge sorumlusu olana dek Tanrı'nın sözünü insanlara özgürce duyurdu. Apollonios sorumlu olduktan sonra azizeyi Hıristiyanlığı öğrettiği için tutuklattı. Cezalandırmak amacı ile azizeyi alevler içine attırdı ancak Saatlerce alevler arasında duran azizeye alevler hiçbir zarar veremedi. Azizeye zarar vermeye kararlı olan sorumlu onun karnı aç bir aslanın önüne atılmasını emretti. Vahşi aslan azizenin karşısında evcil bir hayvan gibi diz çöktü. Bütün bu olanlardan sonra sorumlu azizeye nasıl işkence yapacağını bilmediğinde kafasının kesilmesini emretti. Askerler böylece azizeyi kafasının kesileceği mekâna getirdiler. Kafasını keserek onu öldürdüler. Daha sonra Hıristiyanlar gelerek vücudunu alarak kendisine layık bir şekilde gömdüler³¹.

Kapadokya Bölgesi'nde Azize Paraskevi ve Kyriaki'nin Resimlerinin Yer Aldığı Kiliseler' den Örnekler

Çalışma kapsamında Bizans döneminde Kapadokya bölgesindeki kaya kiliselerinde tespit edilen Azize Paraskevi ve Kyriaki resimleri ortaya konulup değerlendirilmiştir. Azize Paraskevi 2. yüzyılda yaşamış ve bu dönemde başı kesilerek şehit edilmiştir. Azize Paraskevi ismi Grekçe Cuma anlamına gelmektedir. Cuma günü aynı zamanda İsa'nın Çarmıha gerilerek öldüğü gündür³². Azize Paraskevi İsa'nın Çektikleri Dönemini sembolize etmektedir. Kutsal Cuma'nın koruyucusudur. Aziz Konstantinos ve Azize Helena gibi haç kültürüyle oldukça bağlantılıdır³³. Azize Paraskevi genelde manastır kıyafetleri içinde betimlenmiştir. Azize Kyriaki 4. yüzyılda İmparator Diokletianus döneminde şehit edilmiştir. Azize Kyriaki'nin ismi Pazar günü anlamına gelmektedir. Pazar günü aynı zamanda İsa'nın öldükten sonra üç gün sonra dirildiği³⁴ gündür. Azize Kyriaki bir gelin gibi oldukça şık kıyafetler içinde tasvir edilmiştir. Araştırmada Kapadokya Bölgesindeki günümüze daha iyi korunarak gelen Göreme Vadisi'ndeki Karanlık Kilise, Kılıçlar Kuşluk Meryemana Kilise, İhlara Sümbüllü Kilise, Soğanlıdere Vadisi'nde Azize Barbara Kilisesi'nde, Gülşehir Karşı Kilise' deki ve Erdemli H. Eustathios Kilise 'deki örnekleri üzerinde durulacaktır³⁵. Azize Paraskevi ve Kyriaki yukarıda belirtilen kiliselerde bazen ikisi bir arada bazen de tek olarak resimlenmiştir.

Kapadokya bölgesi kiliselerinde Azize Paraskevi ve Kyriaki'nin resimleri birlikte Göreme Kılıçlar Kuşluk Meryemana Kilisesi'nde, Gülşehir Karşı Kilise' de, Erdemli H. Eustathios Kilise' de resim programında yer almaktadır.

Kılıçlar Kuşluk, Meryemana Kilisesi, Göreme Vadisi'nin doğusunda uzanan Kılıçlar Vadisi'nin batı yamacındaki bir kaya bloğu içinde yer alır. Vadinin doğu yamacında Kılıçlar Kilisesi'nin karşısında bulunmaktadır. Kayanın çökmesiyle açıkta kalan narteksin duvar resimleri kilisenin kolayca ayırt edilmesini sağlar. Kilisenin yer aldığı kayalıkların önünde, vadi tabanında, kayısı ağaçları ve bağlar uzanır³⁶. Kilise, enlemesine dikdörtgen planlı, tek nefli, üç apsisli, iki tonoz örtülüdür. Kilise 11.

³¹ Gökcan 2010, 146,147; <https://www.ortodokslartoplulugu.org/azizlerimiz-hayat-hikayeleri/azize-kiriaki/>

³² İsa'nın Çarmıha Gerilmesi ve Ölümü için bakınız Luka 23: 26-49; Matta: 15: 21-41; Markos 15:21-41; Yuhanna 19:17-30.

³³ Connor 2011, 281.

³⁴ İsa'nın Dirilişi için bakınız Luka 24:1-12; Matta 28:1-10; Markos 16:1-8; Yuhanna 20: 1-10.

³⁵ Kapadokya bölgesinde Göreme Vadisinde Elmalı Kilise 'de, Çarıklı Kilise 'de, Zelve Aziz Simeon Stilit Kilisesi'nde, Balkandere Kilisesinde ve Yüksekli 1 No.lu Kilise 'de azizelerin tasvirleri bulunmaktadır.

³⁶ Coşkuner 2009, 240.

yüzyılın ikinci yarısına tarihlenmektedir³⁷. Kilisede Azize Paraskevi ve Kyriaki aynı resim programı içinde bulunmaktadır. Azize Paraskevi doğuda (Resim 1), Kyriaki güneybatıda (Resim 2)³⁸ tasvir edilmiştir. Kilisenin süsleme programında İsa'nın Çarmıha Gerilmesi ve Koimesis gibi ölüm inancı ile bağlantılı sahneler ağırlıktadır. Azize Paraskevi'yi kuşatan çerçeve kiremit renkte içten ise beyaz kontur ile çevrelenmektedir. Azize gri fonun önünde orans duruşunda cepheden gösterilmiştir. Gri halesinin dış konturu beyaz, iç konturu kahverengidir. Başını iki yanında yukarıdan aşağıya Grekçe **ΙΑΓΗΑ ΠΑΡΑΣΚΕΒΕ** (Azize Paraskevi) yazılıdır³⁹. Azize Paraskevi üzerine beyaz renk *stikharion* üzerine koyu kahve *maphorion* giyimlidir. *Maphorionun* baş kısmında ortada beyaz dört nokta ile yapılmış yıldız tasviri vardır. *Maphorionun* anlını ve boynunu çevreleyen bölümü beyaz ince çizgi ile vurgulanmıştır. Kıyafetinin omuz ve gövdesi yatay dikey koyu çizgilerle kumaş dokusu verilmiştir. *Maphorionun* altında beyaz renk *stikharion*, gövde ve kollarında görülmektedir. Kollardaki kumaş kıvrımı açık ve koyu renklerle yatay çizgilerle verilmiştir. Azize Paraskevi, yuvarlak yüzlü, koyu yay kaşlı, iri kahverengi gözlü, gözaltı torbaları belirgindir. İnce uzun burunlu, dış hatları kahverengi ile vurgulanmıştır. Kapalı küçük dudaklıdır. Elmacık kemikleri açık kahve ile belirgin hale getirilmiştir. Orans duruşundaki figürün ellerinin dış hatları kahverengi gösterilmiştir (Resim 1).

Resim 1. Kılıçlar Kuşluk Meryemana Kilisesi Azize Paraskevi (Mustafa Uysun Arşivi)

³⁷ Jerphanion 1936, I. 1, 243-253; Restle 19: XXV, 134-135.

³⁸ Fotoğrafları kullanmama izin veren Sayın Mustafa Uysun'a çok teşekkür ederim

³⁹ Jerphanion 1932, 247.

Resim 2. Kılıçlar Kuşluk Meryemana Kilisesi Azize Kyriaki (Mustafa Uysun Arşivi)

Kilisenin güney tonoz örtüsünün batıdaki kemer alınlığı içinde Azize Kyriaki yer almaktadır (Resim 2). Kemerin solunda Aziz Anempodistos, sağında Aziz Orestios resimlenmiştir. Azize Kyriaki'nin bulunduğu kemer açıklığı dışta kiremit rengi içte beyaz bir kontur ile çevrelemektedir. Azize gri fonun önünde orans duruşunda cepheden gösterilmiştir. Beyaz halesinin dış konturu beyaz, iç konturu kahverengidir. Başının iki yakınında Grekçe **ΓΙΑ ΚΥΡΗΑΚΗ** yazılıdır. Azize Kyriaki beyaz *stikharion* üstüne kahverengi *maphorion* giyimlidir. Maphorionun omuz ve gövde kısmında *lorosu* anımsatan süs kuşağı çevrelemektedir. Bu kuşak iki kenarda çift sıra ince dizisi, içte oval ve dikdörtgenlerden oluşan içleri kahverengi, gri olarak düzenlenmiş değerli taş objeler ile süslenmiştir. Omuzlarda iki kuşak halinde uzanmakta ortada süslü dairesel madalyon toplanmakta altta iki şerit halinde kolları doğru uzanıp her iki koldan aşağı doğru sarkmaktadır. *Marphorionun* baş kısmının alın ve boyun kısmı beyaz ile vurgulanmış, uç kısımları bağcıkları anımsatmaktadır. İçte giydiği *stikharionu* kol bilekleri kahverengidir. Azize oval yüzlü genç bir kadındır. Kahve yay kaşlı ve gözlü, gözaltı torbaları vurgulanmıştır. İnce, hafif uzun burunlu, kapalı dudaklıdır. Elmacık kemikleri pembe renk ile belirgin hale getirilmiştir. Yanaklarının yanında yarım yuvarlak kulakları vardır. Kilisede kadın azizelerin yer alması bu kiliseye bağışta bulunan kadın bağışının etkisi oldukça büyük olmalıdır⁴⁰.

Azize Paraskevi ve Azize Kyriaki'nin aynı resim programında birlikte tasvir edildiği diğer bir kilise Karşı Kilise'dir. Karşı Kilise, Nevşehir'e 16 km uzaklıkta bulunan Gülşehir'in girişinde yolun 100 m kuzeyinde yer almaktadır. Kilise iki katlıdır. Alt katı, serbest haç planlı üst kat beşik tonoz örtülü doğuda iki köşe odası, bir apsis ve duvarlarda farklı ebatlarda nişli plan tipine sahiptir⁴¹. Kilisenin 25 Nisan 1212 tarihinde inşa edildiği yapım kitabesinden okunmaktadır. Kitabenin son bölümünde imparator I. Theodoros Laskaris'in adı okunmaktadır. Karşı Kilise'nin resim programı, ölüm ve kurtuluşla ilgili sahneleri içermektedir⁴². Batı duvarda Son Mahkeme sahnesinin altında batı duvar güney nişte Bani İrene, Kale ve Maria Azize Theodote bir arada verilmiştir. Hemen yanlarındaki iki ayrı nişin içinde Paraskevi (Resim 3) ve Kyriaki (Resim 4) tasvir edilmiştir. Azize Paraskevi'nin resmi zaman içinde tahrip olmuş, sadece başının solunda yer alan Grekçe **ΗΑΓΙΑ ΠΑΡΑΣΚΕΒΗ** (Azize Paraskevi) yazı okunmaktadır. Kırmızı *maphorionun* omuz kısmı ulaşmıştır. Yanındaki nişin içinde kiremit rengi çerçeveyi içte beyaz kontur çevrelemektedir. Gri renk fonun önünde orans duruşunda Azize Kyriaki

⁴⁰ Thierry 1996, 117-140.

⁴¹ Peker 2010, 572.

⁴² Peker 2010, 576.

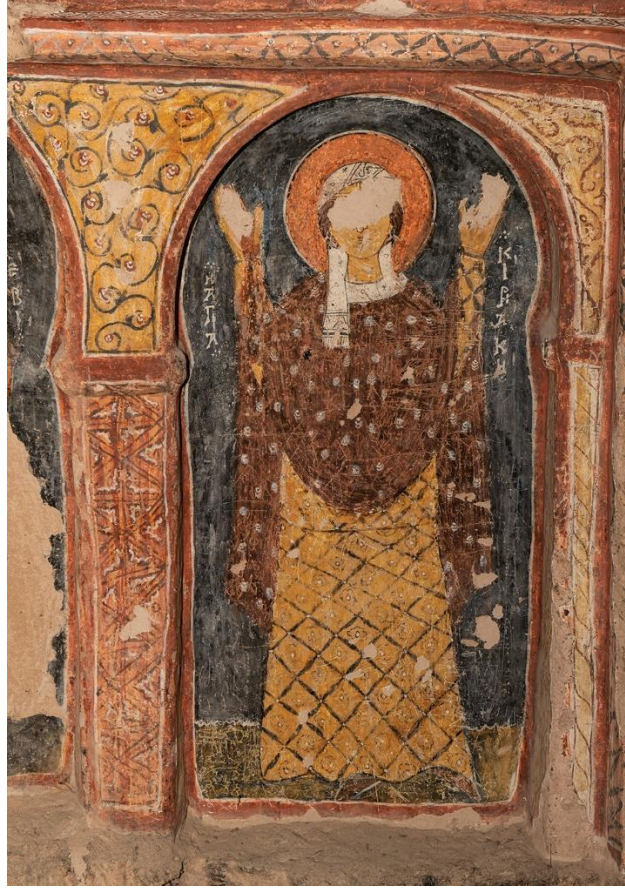
bulunmaktadır. Başını açık pembe halesi çevrelemektedir. Başının iki yanında Grekçe **ΗΑΓΙΑ ΚΥΡΗΑΚΗ** yazılıdır. Azize uzun sarı renkte *stikharion* üzerine kahve renkte maphorion giyimlidir. Başında beyaz renk *phakilion*⁴³ vardır. *Phakilion* üzerinde siyah renk ile yapılmış geometrik süslemeler vardır. Başlığı sol omuzundan aşağı doğru sarkmaktadır. Azize oval yüzlüdür. Yüzünde kaşları ve gözleri tahrip edilmiştir. Burunun bir kısmı ve kapalı dudağı günümüze ulaşmıştır. *Phakiolionun* altından kısa kahverengi saçları görünmektedir. Kulaklarındaki halka biçimindeki küpeler dikkat çekmektedir. Kahverengi *maphorionun* üzeri beyaz renk bitkisel motifler ile süslenmiştir. Hardal sarısı *stikharionu* siyah renk ile eşkenar dörtgenlere ayrılmış ve dörtgenlerin kesişme yerleri beyaz noktalıdır. Dörtgenlerin içleri ortası beyaz çiçekler ile süslenmiştir. *Stikharionun* etek kısımları dalgalıdır. Kahverengi ayakkabıları ile yeşil zemin üzerine basmaktadır⁴⁴.

Resim 3. Gülşehir Karşı Kilise Azize Parakevi ve Kyriaki (Mustafa Uysun Arşivi)

⁴³ Başörtüsü, baş ve boyunun etrafına sarılmakta, bir tarafında serbestçe sarkan saçaklı bir ucu bulunmaktadır bkz. Kılıç 2004, 54.

⁴⁴ Jolivet-Levy 2002, 294, fig. 1, 20.

Resim 4. Gülşehir Karşı Kyriaki (Mustafa Uysun Arşivi)

Azize Paraskevi ve Azize Kyriaki'nin aynı resim programında yer aldığı diğer örnekler Erdemli Vadisinde bulunmaktadır. Erdemli, Niğde Kayseri yolunun batısında Yeşilhisar'ın 4 km kuzeyinde ve Kayseri'ye 65 km uzaklıktadır⁴⁵. Vadinin batısında On İki Havari Kilisesi yer alır. Yapı, kuzey güney doğrultusunda enine dikdörtgen planlı üç apsizli bir kilisedir. Kilisenin güney *arkolosium* duvarında Azize Thekla, Azize Euphemia ve Azize Paraskevi tasvir edilmiştir⁴⁶. Burada tasvir edilen azizeler ölenler için tanrıya yalvaran arayıcı ve koruyuculardır. Bu azizeler anıtsal resim sanatında geç dönemde yan yana gösterilmişlerdir. Örneğin, Tatların 1. Nolu kilisede (13. yüzyıl) batı duvarda mezarla birlikte tasarlanmış olup tanrıya yalvaran figürlerdir⁴⁷.

Erdemli Vadisinin doğu ucunda Eustathios Kilisesi kuzey güney doğrultusunda dikdörtgen planlıdır. Kilisenin doğusunda eksende ve kuzeyde apsizleri bulunmaktadır⁴⁸. H. Eustathios Kilisesi, batı duvar güney bölüm alt şeritte Aziz Eustathios'un yanında Azize Katherina, Azize Paraskevi ve Azize Kyriaki ayakta cepheden elinde martir haçı tutarken gösterilmiştir. Azize Paraskevi sarı renk *stikharion* üzerine kırmızı renk *maphorion* giyimlidir. Azizenin yanındaki Azize Kyriaki'nin de üzerinde sarı renk *stikharion* üstüne kırmızı renk *maphorion* vardır. Başında Gülşehir Karşı Kilise'deki gibi *phakilion* vardır (Resim 5). Aziz Eustathios Kilisesi'nde İsa'nın Çarmıha Gerilimi sahnesi ve Diriliş sahnesi bulunmaktadır. Ölüm ve yeniden dirilmeye gönderme yapılmıştır. Azize Paraskevi ve Azize Kyriaki'nin yan yana tasvir edilmesi sembolik olarak ölümü ve dirilişi vurgulanmak istendiğinden olmalıdır.

⁴⁵ Karakaya 2010, 247.

⁴⁶ Karaya 2010, 249 res. 4.

⁴⁷ Karakaya 2010, 252, 253.

⁴⁸ Karakaya 2010, 253, res. 7.

Resim 5. Erdemli H. Eustathios Kilisesi Azize Paraskevi ve Azize Kyriaki (Karakaya 2010, 253 res.7)

Azize Paraskevi, Göreme Karanlık Kilise, Göreme Çarıklı Kilise, Ihlara Sümbüllü Kilise ve Soğanlı Azize Barbara Kilise’ de Azize Kyriaki olmadan resimlenmiştir.

Azize Paraskevi’nin Azize Kyriaki’nin resim programına dahil edilmeden resimlendiği kiliselerden biri Karanlık Kilise’dir. Karanlık Kilise, Göreme Vadisi’nde, yamacın sonunda bir kaya bloğunda yer alır. Kayaya oyma kilise, bir manastır topluluğu içinde bulunmaktadır. Kilise dört serbest destekli, kapalı Yunan haçı planlıdır. Kilise ve manastır farklı araştırmacılar tarafından farklı yüzyıllar içinde değerlendirilmektedir.

11. yüzyıl ortaları (Rott 1908; Jerphanion 1932; Budde 1958; Thierry 1975, Epstein 1975,1981; Rodley 1985; Kostof 1989; Thierry 2002).

12. yüzyıl (Lafontaine-Dosogne 1963).

12 yüzyıl sonu ile 13. yüzyıl başı (Restle 1967; Ötüken 1984).

13. yüzyıl sonu (Schiemenz 1972).

Karanlık Kilise ‘de batıda Metamorphosis (Başkalaşım) sahnesinin hemen altında kuzeyde Azize Paraskevi görülmektedir. Karşısında Azize Katherina bulunmaktadır. Azize Paraskevi’yi kuşatan dikdörtgen çerçevenin ana konturu kiremit rengi, onu üstten ve alttan kuşatan diğer konturlar ince şerit halinde beyaz renktedir. Azize, gri fonun üzerinde ayakta cepheden orans duruşunda gösterilmiştir. Azizenin başını hardal sarısı halesi çevrelemektedir. Başının iki yanında yukarıdan aşağıya beyaz renkte Grekçe **ΗΑΓΙΑ ΠΑΡΑΣΚΕΒΗ** (Azize Paraskevi) yazılıdır⁴⁹. Azize üzerine açık kahve *stikharion* üzerine koyu kahve *maphorion* giyimlidir. *Maphorion*un baş kısmında ortada beyaz dört nokta ile yapılmış yıldız tasviri bulunmaktadır. *Maphorion*un anlımı ve boynunu çevreleyen dış hatları beyaz renk ile vurgulanmıştır. Kıyafetinin omuz, gövde ve alt kısmı koyu renkte yatay ve dikey çizgilerle, kumaşın dokusu verilmiştir. Azize Paraskevi yuvarlak yüzlüdür. Yüz hatları tahrip edilmiştir. Kalın boynunu hemen çenesi altındaki gıdısı ressam tarafından vurgulanmıştır. *Stikharion* etek kısmı, beyaz, siyah, açık ve koyu kahve renklerle yapılmış dikey çizgilerle kumaş dokusu verilmiştir. *Stikharion* kol bilekleri beyaz renk ile vurgulanmıştır. Orans duruşundaki azizenin elleri arasında bir orantısızlık vardır. Figürün sağ elinin ayası ve parmakları ince ve uzundur. Sol elinin ayası ve parmakları kalın ve kısadır (Resim 6).

⁴⁹ Jerphanion 1932, 400, pl. 99 no.1.

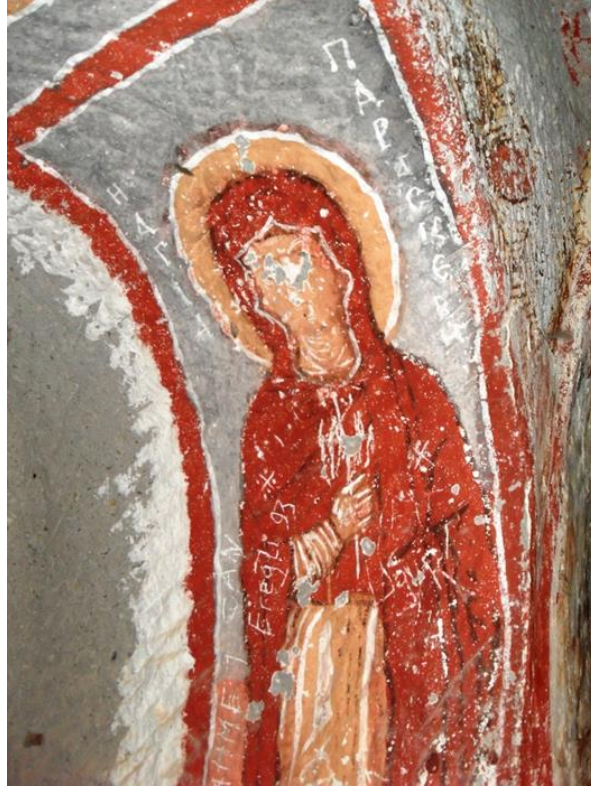
Resim 6. Karanlık Kilise Azize Paraskevi (Mustafa Uysun Arşivi)

Azize Paraskevi'nin tek olarak resim programına dahil edildiği diğer bir yapı Ihlara Sümbüllü Kilise'dir. Ihlara Sümbüllü Kilise, Ihlara Vadisi'nin batı yamacında yer almaktadır. Ağaç Altı Kilisesi'nin kuzeyinde, Eski Baca Kilisesi'nin güneyinde bulunmaktadır⁵⁰. Kilise, serbest haç planlı bir yapıdır. Yapı, 10. – 11. yüzyıla tarihlenmektedir⁵¹. Güney haç kolunun batısındaki nişin güney duvarında Azize Marina, kuzey duvarında Azize Paraskevi yer almaktadır (Resim 7). Azize Paraskevi'yi kuşatan dikdörtgen çerçeve kiremit, onu içten ve dıştan kuşatan kontur beyaz renktir. Azize, gri fonun önünde ayakta cepheden sol eli ile martirlik haçını tutarken diğer eli göğüs hizasında gösterilmiştir. Başını açık pembe halesi çevrelemektedir. Başının iki yanında yukarıdan aşağıya beyaz renkte Grekçe **ΗΑΓΙΑ ΠΑΡΑΣΚΕΒΗ** (Azize Paraskevi) yazılıdır. Azize Paraskevi, açık pembe *stikharion* üstüne *maphorion* giyimlidir. *Maphorionun* baş kısmında beyaz dört nokta, iki omuzda çapraz çizgiler arasında birer nokta yer almaktadır. *Maphorionun* anlımı ve boynunu çevreleyen dış hatları beyaz renk ile vurgulanmıştır. Kıyafetinin omuz, gövde ve alt kısmı koyu renkte yatay ve dikey çizgilerle kumaşın dokusu verilmiştir. *Maphorionun* altında kalan *stikharionun* kumaşı beyaz dikey hatlarla kumaş kıvrımları belirgin hale getirilmiştir. Kilisenin resim programında güney haç kolunun apsisinde Koimesis, Kuzey haç kolu kuzey duvarda İsa'nın Çarmıha Gerilme sahnesi yer almaktadır⁵². Yine ölüme vurgu yapılmıştır.

⁵⁰ Şahna 2018, 356.

⁵¹ Thierry ve Thierry 1963,175-181.

⁵² Şahna 2018,370.

Resim 7. Ihlara Sümüllü Kilisesi Azize Paraskevi (Feride İmrana Altun Arşivi)

Azize Paraskevi'nin Azize Kyriaki olmadan resim programına dahil edildiği diğer bir yapı Soğanlıdere Vadisi'ndeki Azize Barbara Kilisesi'dir. Azize Barbara Kilisesi, Soğanlıdere Vadisi'nin güneyinde yer almaktadır. Kilise doğu batı yönünde üzeri tonoz örtülü tek nefli bir yapıdır. Soğanlı Azize Barbara Kilisesi (1006-1021) imparator II. Basileos ve (976-1025) ve VIII. Konstantinos (1025-1028) döneminde domestikos Basileos tarafından yaptırılmıştır⁵³. Kilisenin kuzeybatısında (Mısır'a Yolculuk sahnesinin altında) üç azize, Azize Paraskevi, Azize Katherina ve Azize Anastasia tasvir edilmiştir (Resim 8). Azize Paraskevi ve diğerlerini kuşatan dikdörtgen çerçevenin ana konturu kiremit, onu içten çeviren kontur beyaz renktir. Azize gri fonun üzerinde ayakta cepheden sol eli ile martirlik haçı tutarken sağ elinin ayası izleyiciye doğrudur. Azizenin başını beyaz renk halesi çevrelemekte halenin dış yüzeyi kiremit rengidir. Başının iki yanında yukarıdan aşağıya beyaz renkte Grekçe **Η ΑΓΙΑ ΠΑΡΑΣΚΕΥΗ** (Azize Paraskevi) yazılıdır. Azizenin üzerinde ön kısmı işlemeli lorosu anımsatan *stikharion* üzerine kırmızı etek kısımları işlemeli *maphorion* giyimlidir. Azizenin yüz kısmı tahrip edilmiştir.

⁵³ Rott 1908, 145-148; Jerphanion 1936, II, 312; Restle 1967 I, 160-161; Rodley 1985, 152-157.

Resim 8. Soğanlıdere Vadisi Azize Barbara Kilisesi Azize Paraskevi (Feride İmrana Altun Arşivi)

Değerlendirme ve Sonuç

Bizans dünyasındaki kadınların sosyal konumlarına bakıldığında mütevazı rahibeler ve aristokrat kadınlar olmak üzere iki farklı grup görülmektedir. Bu farklı grupların belki de tek ortak noktaları gönülden bağlı oldukları azizelerdir. Kiliselerdeki azizelerin nazik görünüşleri ilgi çekiciydi. Azizelerin yüz ifadeleri sakin, şefkatli ve merhametlidir. İzleyici bu haliyle etkilemektedir. Aynı zamanda azizeler, saf ve görsel çekicileri olan figürlerdir. Erdemli olmaları ve masumiyetleri ressamın hayal dünyasından gerçekliğe yansıtılmıştır. Kadınlar ile azizeler arasında manevi bir bağlılık oluşmuştur. Kadın azizelerden, rahibeler mütevazı olarak gösterilmiş, soylu azizeler ise pastel renklerde zengin işlemlerle süslenmiş ve bolca değerli taşlarla bezenmiş giysiler içinde tasvir edilmiştir. Bizans kiliselerinde azizeler iki zıt grubu, sade manastır giysileri ve dünyevi ve şık kıyafetler içindeki kadınları temsil etmektedir. Yerel azizeler ve evrensel çekiciliğe sahip azizeler arasında bir denge kurulmuştur⁵⁴.

Bizans anıtsal resim sanatında azizeler düzenli bir şekilde ilk defa Ravenna Saint Apollinare Nuovo' Kilisesi'nde (6. yüzyılın ilk yarısı) tasvir edilmişlerdir. Kilisenin sol nefinde üste oldukça güzel giysiler içinde haleli yirmi iki kadın, nefin doğu ucundaki Meryem ve çocuk İsa'ya doğru üç müneccim kralın arkasında bir geçit töreni düzeninde ilerlemektedir. Figürlerin adları Latince olarak başlarının üzerinde yazılıdır⁵⁵.

Kapadokya bölgesi kiliselerinde azizeler, genellikle kilisenin batı ucunda ve kapılara yakın yerlerde tasvir edilirdi. Kadınların kiliselerdeki yerlerini de göstermektedir. Azizeler kadın banilerle birlikte resmedilmeleri, azizelerin o insanlara ilişkin koruyucu rollerini açıkça vurgulamaktadır. Özellikle azizelerin şifa sağlama gibi nedenlerle resimlerinin yapıldığını öne sürülebilmektedir⁵⁶.

⁵⁴ Dimitrova 2017, 34.

⁵⁵ Connor 2011, 132, 133; Dimitrova 2017, 34.

⁵⁶ Connor 2011, 283, 284.

Azize Paraskevi ve Azize Kyriaki Kapadokya bölgesi kaya kiliselerinde bazen bir arada (Kılıçlar Kuşluk Meryemana Kilisesi, Gülşehir Karşı Kilise ve Erdemli H. Eustathios) bazen de tek olarak (Göreme Elmalı, Çarıklı, Karanlık, Ihlara Sümbüllü ve Soğanlıdere Azize Barbara) tasvir edilmişlerdir. Azize Paraskevi *stikharion* üzerine *maphorion* giyimli alçak gönüllü bir manastır sakini olarak tasvir edilmiştir. Azize Paraskevi'nin bu şekilde sade görünümüne karşılık Azize Kyriaki ise *stikharion* üzerine daha gösterişli *maphorion* ya da şal giyimli başında bazen *phakilion* ile resimlenmiştir. Azize Paraskevi "Cuma günü" anlamına gelmekte, İsa'nın çarmıha gerilip öldüğü günü sembolize ederken, Azize Kyriaki ise "Pazar günü" yani İsa'nın dirildiği günü simgelemektedir. Azizeler kimi zaman orans durumunda (Resim 12,3,4, ve 6) kimi zamanda ellerinde martirlik haçını tutarken tasvir edilmişlerdir (Resim 5, 7 ve 8).

Bizans resim sanatında Azize Paraskevi ve Kyriaki yaygın olarak tasvir edilmişlerdir. Kapadokya Bölgesi dışında⁵⁷ Bulgaristan Beren Aziz Peter ve Pavlos Kilisesi'nde (14. yüzyıl ortaları), Makedonya Polosko St. George Kilisesi'nde Azize Paraskevi ve Barbara rahibe kıyafetleri içinde, Azize Kyriaki yine zengin aristokratik giysiler içindedir hem rahibelere hem de aristokrat kadınlara gönderme yapılmaktadır⁵⁸. Yunanistan Koimesis Oxyolithos Euboia Kilisesi'nin narteksinde, Son Mahkeme sahnesin yakınında Azize Anna ve çocuk Meryem ile birlikte Azize Paraskevi tasvir edilmiştir. Azize, ayakta cepheden orans durumunda stikharion üzerine maphorion giyimlidir⁵⁹. Azizenin giysileri ve duruşu Göreme Karanlık Kilise 'deki Azize Paraskevi resmine benzemektedir (Resim 9).

Resim 9. Koimesis Oxyolithos, Euboia Kilisesi Azize Paraskevi (Gerstel 1998, 99, resim 20)

Azize Kyriaki, Ortodoks Kilisesi'nin popüler kadın azizlerinde biridir. Diğer azizeler Barbara, İrene, Marina, Katherina, Anastasia ve Theodosia gibi kendini Cennetin Krallığına adanmıştı. Mesih İsa hükümdarlığında hüküm sürmek için kendilerini feda etmişlerdi. İsa, onlara dökülen kanları uğuruna

⁵⁷ S. E. J. Gerstel, "Painted Sources for Female Piety in Medieval Byzantium" adlı makalesinde Yunanistan'da yer alan kiliselerdeki azizeler üzerine detaylı çalışma yapmıştır. Bkz. 1998, 89-111.

⁵⁸ Dimitrova 2017, 46-48.

⁵⁹ Gerstel 1998, 99, resim 20.

Kapadokya Bölgesi Kaya Kiliselerinde Azize Paraskevi ve Azize Kyriaki Resimleri

hak ettikleri mor renkli maphorionları giydirmiştir. Azize Kyriaki'nin vitasına göre onun hiçbir zaman manastır hayatı olmamıştır. Bu nedenle, İsa'nın gelini olarak zengin kıyafetler içinde gösterilmişlerdir.

Özelikle de Kıbrıs kiliselerinde Azize Kyriaki'nin sıkça tasvir edildiği görülmektedir. Söz konusu kiliselerde azize başında tacı süslü kıyafetlerinin şeritlerinde madalyonlar içinde büst halinde haftanın diğer günleri de tasvir edilmiştir. Örneğin Kophinou yakınlarındaki Meryem Kilisesi'nde (12. yüzyıl) güney duvarda Azize Kyriaki betimlenmiştir. Figür oldukça tahrip olmuştur. Diğer bir örnek Kalopanayiotis Aziz Ioannes Lampadistif Manastırı Aziz Herakleidious Kilisesidir (13. yüzyıl). Kilisenin kuzeybatı sütunun güney yüzeyinde başında tacı, *maphorion* ve kulağında küpelerle betimlenmiştir. Dhali Aziz Demetrianos Kilisesi'nde (1317) Azize, sütunun kuzey duvarında tasvir edilmiştir (Resim 10). Ellerinde üç kollu yanan şamdan mum taşımaktadır⁶⁰.

Resim 10. Dhali Aziz Demetrianos Kilisesi'nde (1317) Azize Kyriaki (Gabelic 1985, Lev. XXII, res. 3)

Kıbrıs dışında Sırbistan'da Servia Aziz Demetrios Piskoposluk Kilisesi'nin (12.-13. yüzyıl) tribelonun güney duvarında Azize Barbara, doğu duvarda Azize Kyriaki betimlenmiştir⁶¹. Yunanistan, Mani'de Yukarı Boularia Aziz Panteleimon Kilisesi'nde (12.- 13. yüzyıl) Azize Kyriaki oldukça süslü kıyafetler içinde elinde martirlik haçını tutarken gösterilmiştir. Azizenin omzunda "Tanrının kölesi Kyriaki ve Kocası Nikolaos Orphonos'un yakarışı yazılıdır"⁶².

Bizans el sanatları örneklerine bakıldığında Azize Paraskevi ve Azize Kyriaki Aziz Gregory'nin Homilyesinde (Paris, gr. 510, fol 285) tasvir edilmiştir⁶³ (Resim 11). El yazması, Aziz Nazianz'lı Gregorios'un vaazlarını içermektedir. Homilye 879-882 yıllarına imparator I. Basileos dönemine tarihlenmektedir⁶⁴. Folyo 285 r, İsa'nın dirilişini, Paskalya homilyesini içermektedir. Sahnede İsa bir mandorlanın içinde melek gibi gösterilmiştir. Etrafı meleklerle çevrelenmiştir. Üste Grekçe yazıtta "Bugün Dünyaya kurtuluş gelecek" yazılıdır. Alta solda peygamber Habakuk ve Nazianzlı Gregorios

⁶⁰ Gabelic 1985, 116.

⁶¹ Gerstel 1998, 91 dipnot 14.

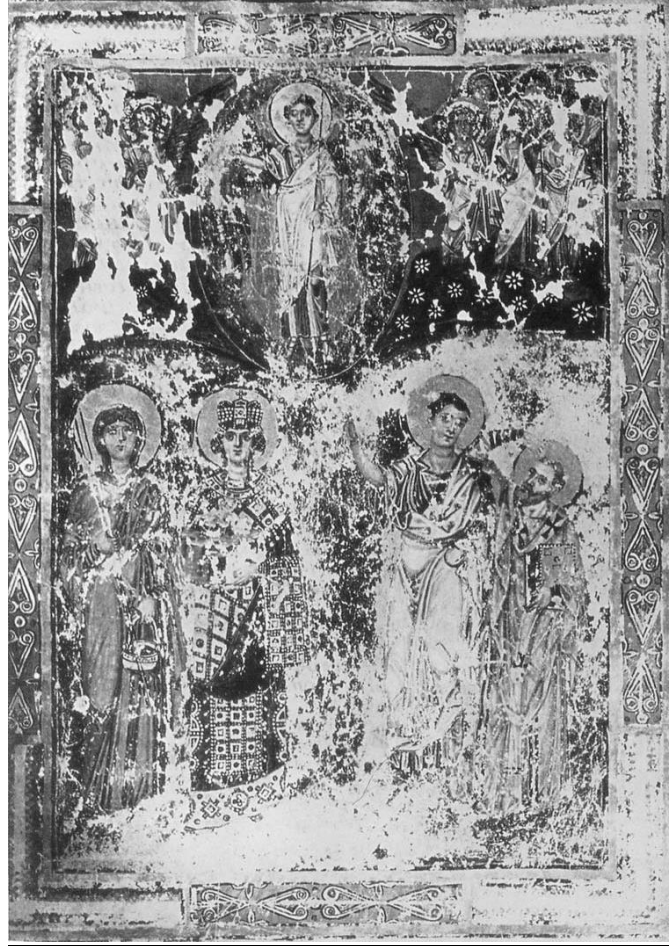
⁶² Gerstel 1998, 96, resim 8.

⁶³ Gavrilovic 2007, 73.

⁶⁴ Brubaker 1999, 5-7.

bir arada verilmiştir. Bu iki figürün solunda iki azize tasviri yer almaktadır. Azizelerden biri Paraskevi'dir. *Stikharion* üzerine *maphorion* giyimlidir. Başının üzerindeki Grekçe yazıdan onun Paraskevi olduğu okunmaktadır. Azize elinde İsa'nın çektiği dönemi sembolize eden mızrak, sünger, çivi, sirke ve ödü taşımaktadır⁶⁵. Azizenin yanındaki imparatorluk giysileri içinde ve tacı ile gösterilmiş kadın figürünün kimliği ise tartışmalıdır. Kimi araştırmalar Azize Paraskevi'nin yanındaki figürün Büyük Konstantinos'un annesi Helena olduğunu öne sürmektedir. Bu düşüncenin tarzine figürün ikonografik özelliklerinden dolayı Azize Kyriaki olabileceğini Zaga Gavriliovic ileri sürmektedir⁶⁶.

Resim 11. Azize Paraskevi ve Kyriaki, Paris Gr. 510, Bibliothèque Nationale Paris, fol. 285 (Gavriliovic, 2007,73)

Haç kültü Kapadokya kiliseleri duvar resimlerinde yaygındır. Haç, kilise resim programında İsa'nın ölümüne karşı zaferin en önemli simgesidir. Haç kültürüyle bağlantılı önemli figürlerin başında Büyük Konstantinos ve annesi Helena gelmektedir. Azize Paraskevi de aslında İsa'nın Çarmıha gerilerek öldüğü günü "Kutsal Cuma"yı sembolize etmekte ve haç kültürü ile bağlantılıdır⁶⁷. Azize Kyriaki ise Tanrının günlerini ve İsa'nın dirildiği "Kutsal Pazar" ı temsil etmektedir.

Kapadokya kiliseleri genel olarak gömü kiliseleri oldukları için yapıların içinde ölüme (Azize Paraskevi) ve ölümden sonra dirilişe (Azize Kyriaki) resim programlarında yer verilmiştir. Bu iki azize aynı zamanda rahibeler ve soylu zengin kadınlar gibi iki farklı sosyal yapıyı da temsil etmektedir. Ancak bu iki sosyal grup arasında ölüm ve diriliş düşüncesinin temel alındığı bir denge bulunmaktadır. Kapadokya kaya kiliselerinde resim programlarına kadın azizelerinin dahil edilmesinde kadın banilerin etkili

⁶⁵ Neressian 1962, 195-228

⁶⁶ Gavriliovic 2007, 68-73.

⁶⁷ Connor 2011, 279.

Kapadokya Bölgesi Kaya Kiliselerinde Azize Paraskevi ve Azize Kyriaki Resimleri

---

oldukları anlaşılmaktadır. Gülşehir Karşı Kilise batı duvarda Azize Theodote, Paraskevi ve Kyriaki kadın baniler arasında gösterilmişlerdir. Karşı Kilise, yerel aristokratların kendilerine ait özel gömü kilisesi olmalıdır. Kiliseyi dekore ettiren bani kadının sahnelerin ve figürlerin seçiminde kendi tercihini ortaya koyduğu anlaşılmaktadır⁶⁸.

Sonuç olarak Kapadokya Bölgesi Kaya Kiliselerinde Azize Paraskevi ve Azize Kyriaki tasvirlerinin yer alması azizelerin Bizans toplumundaki önemini göstermekte belki de kiliselerin resim programlarının belirlenmesinde kadın tercihinin etken olduğunun kanıtıdır.

---

⁶⁸Karamaouna, Peker ve Uyar 2014:231.

Kaynakça

- Ağar, T. (2018). Anadolu'da Hıristiyanlığın Yayılma Süreci (İlk IV Yüzyıl). (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi). Dokuz Eylül Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, İzmir.
- Akyürek, E. (1999). Bizanslılar, Azizleri ve Khalkedon'lu (Kadıköy) Azize Euphemia. *Sanat Dünyamız*, 69-70, 175-189.
- Baldwin, B., Kazhdan, A.P. ve Nelson, R.S.(1991). John Chrysostom. *The Oxford Dictionary of Byzantium*. Vol. 2, ss. 1057-1058. Oxford University Press: New York.
- Baldwin B. ve Kazhdan, A.P. (1991), Prokopios Of Caesarea. *The Oxford Dictionary of Byzantium*. Vol. 3, ss. 1732. Oxford University Press: New York.
- Budde, L. (1958). *Göreme, Höhlenkirche in Kappadokien*, Düsseldorf.
- Brubaker, L. (1985). Politics, Patronage, and Art in Ninth- Century Byzantium: The "Homilies" of Gregory of Nazianzus in Paris (B. N. gr.510). *Dumbarton Oaks Papers*,39, 1-13.
- Connor, C., L. (2011). *Bizans'ın Kadınları*. (B. Cezar, Çev.). İstanbul: Yapı Kredi Yayınları.
- Cutler, A. ve Baldwin, B.(1991), Paul Silentiarios. *The Oxford Dictionary of Byzantium*. Vol. 3, ss. 1609-1610. Oxford University Press: New York.
- Coşkuner, B. (2009). 11. Yüzyılda Kapadokya Bölgesindeki İsa'nın Doğumu ve İsa'nın Çarmıha Gerilmesi Sahneleri (Yayımlanmamış Doktora Tezi). Hacettepe Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara.
- Dimitrova, E. (2017). Anima Pulchrae: Depiction Of Sainly Images in Byzantine MuralPainting, 17-24, <http://dx.doi.org/10.5772/intechopen.69265>.
- Epstein, A. W. (1975). Rock-cut Chapels in the Göreme Valley Cappadocia: The Yılanlı Group and The Column Churches. *Cahier Archeologique*, 24, 115-136.
- Gabelic, S. (1985). St. Kyriaki in Wallpainting in Cyprus. *Archaeologia Cypria* 1, 115-19.
- Gavriliovic, Z. (2007). New Observations On The Minianature of The Vision Of Saint Gregory of Nazianzus in Paris Gr. 510. *Recueil des travaux de l'Institut d'etudes byzantines XLIV*, 67-78.
- Gerstel, S. E. J. (1998). Painted Sources for Female Piety in Medieval Byzantium. *Dumbarton Oaks Papers*,52, 89-111.
- Gökcan, F.S. (2010). Gülşehir Karşı Kilise (St. Jean Kilisesi) İkonografisi(Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi). Anadolu Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Eskişehir.
- Gregory, T. E. (2008). *Bizans tarihi* (E. Ermert Çev.), İstanbul: Yapı Kredi.
- Jerphanion, G. (1925-1942). *Une nouvelle province de L'art Byzantin, les eglises rupestres de Cappadoce I- IV*. Paris.
- Jolivet-Lévy, C.J. (2002). *Etudes Cappadociennes" Studies in Byzantine Cappadocia*, Pindar Press, London.
- Karakaya, N. (2010). 12.-13. yüzyıllarda, Kayseri'nin Yeşilhisar İlçesi, Erdemli Vadisindeki Bizans yerleşimi, Ödekan, A., Akyürek, E. ve N. Necipoğlu (Ed.) *I. Uluslararası Sevgi Gönül Bizans Araştırmaları Sempozyumu Bildirileri* içinde (s. 247-255), İstanbul: Vehbi Koç Vakfı.

Kapadokya Bölgesi Kaya Kiliselerinde Azize Paraskevi ve Azize Kyriaki Resimleri

- Karamaouna, N. Peker, N. ve Uyar, B.T. (2014). Female Donors in Thirteenth- Century Wall Paintgs in Cappadocia: An Ower. *Famale Founders in The Byzantium and Beyond* L. Theis, M. Mullet, M. Grünbart, G. Fingrova ve M. Savage, (Ed.) 231-242, Universitat Wien.
- Kazhdan, A., P., (1991). John Of Euboe. *The Oxford Dictionary of Byzantium*. Vol. 2, s. 1065. Oxford University Press: New York.
- Kazhdan, A., P., (1991). Saint. *The Oxford Dictionary of Byzantium*. Vol. 3, ss. 1828-1829. Oxford University Press: New York.
- Kazhdan, A., P., (1991). Paraskeve of Ikonion. *The Oxford Dictionary of Byzantium*. Vol. 3, s. 1585. Oxford University Press: New York.
- Kazhdan, A., P., ve Sevçenko, N. (1991). Paraskeve The Elder. *The Oxford Dictionary of Byzantium*. Vol. 3, s. 1586. Oxford University Press: New York.
- Kılıç, Ş. (2004). Orta ve Geç Bizans Dönemi Giysileri (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi). İstanbul Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul.
- Kitabı Mukaddes (1991). *Eski ve yeni ahit (Tevrat ve İncil)*. İstanbul: Kitabı Mukaddes Şti.
- Koch, G. (2007). *Erken Hristiyan Sanatı*. (A. Aydın Çev.). İstanbul: Arkeoloji ve Sanat Yayınları.
- Kostof, S.(1989). *Caves of God. Cappadocia and Its Churches*, Oxford.
- Krautheimer, R. (1986). *Early Christian and Byzantine Architecture*, Penguin Books, USA
- Lafontaine-Dosogne J. (1963). Nouvelles notes Cappadociennes. *Byzantion*, 33, 121–183.
- Maktal, Canko, D. (2016). Bizans Dünyasında ve Sanatında Kadının Yeri (Yayımlanmamış Doktora Tezi). Ege Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, İzmir.
- Madrigal, M. (2017). *Hristiyan Türkler*. İstanbul: Kitab-ı Mukaddes Şti.
- Mathews, T. F. (1971). *The Early Churches of Canstantinopole: Architecture and Liturgy*, The Pennsylvania State University Press.
- Nersessian, S.D. (1962). The Illustrations of the Homilies of Gregory of Nazianzus: Paris gr. 510; A Study of the Connections between Text and Images, *Dumbarton Oaks Papers*, 16, 197-228.
- Ötüken, S. Y. (1984). Kappadokya Bölgesindeki Kapalı Yunan Haçı Kiliselerde Resim Programı, *Ege Üniversitesi, Arkeoloji ve Sanat Dergisi* 3,143- 167.
- Peker, Nilüfer (2010), Gülşehir Karşı Kilise duvar resimleri, Ödekan, A., Akyürek, E. ve N. Necipoğlu (Ed.) *1. Uluslararası Sevgi Gönül Bizans Araştırmaları Sempozyumu Bildirileri* içinde (s.572-581), İstanbul: Vehbi Koç Vakfı.
- Restle, M. (1967). *Byzantine wall painting in Asia Minor I- III*, Ireland: Irish Press.
- Rodley, L. (1985). *Cave Monasteries of Byzantine Cappadocia*, Cambridge.
- Rott, H. (1908). *Kleinasiatische denkmaler aus Psidien, Pamphilien, Kappadokien und Lykien*. Leipzig: J.C. Hinrichs'sche Buchhanlung.
- Schiemenz, G. P. (1972). Zur Chronologie der kappadokishen Felsmalereien. *Archeologischer Anzeiger*, 216-229.

Şahna, H. (2018). Kapadokya Bölgesi, İhlara Vadisi'ndeki Bizans Dönemi Kaya Mimarisi (Yayımlanmamış Doktora Tezi). Hacettepe Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara.

Taft, R. F. ve Kazhdan, A., P., (1991). *Relics The Oxford Dictionary of Byzantium*. Vol. 3, ss. 1779-1781.
Oxford University Press: New York.

Taft, R. F. ve Sevçenko, P. (1991). *Synaxarion The Oxford Dictionary of Byzantium*. Vol. 3, s.1991.
Oxford University Press: New York.

Thierry, N. (1996). Un atelier cappadocien du XIe siecle Maçan-Göreme. *Cahiers Archeologiques*, 44, 117-140.

Thierry, N. (2002). *La Cappadoce de L'antiquite au Moyan Age*, Turnhout.

Thierry, N. ve Thierry, M. (1963). *Nouvelles Églises Rupestres de Cappadoce, Région du Hasan Dağı*, Paris.

<http://www.orthodoxchristian.info/pages/Paraskevi.htm>;

<https://www.ortodokslartoplulugu.org/azizlerimiz-hayat-hikayeleri/azize-paraskevi/>

<https://www.ortodokslartoplulugu.org/azizlerimiz-hayat-hikayeleri/azize-kiriaki/>